

“शाश्वत शेती”

* डॉ. विशाल शिवाजीराव करपे

मार्गदर्शक

** सौ. गायत्री अविनाश रवंदळे

संशोधक विद्यार्थी,

लोकनेते माणिकराव गावित महाविद्यालय, विसरवाडी ता. नवापूर, जि. नंदुरबार

गोषवारा :

शेतीतून समाजाच्या गरजा भागविताना निसर्गाचे संतुलन राखण्याचा विचार शाश्वत शेतीत केला जातो. शाश्वत शेतीचे स्वरूप पुरातन असून शाश्वत शेतीत तत्वांचा देखील विचार करण्यात आलेला आहे. या तत्वांना अनुसरून शेती केल्यास पर्यावरणीय दृष्टीकोनातून शाश्वत शेतीचे फायदे मोठ्या प्रमाणात दिसून येतात. हे फायदे समाजाला माहिती झालेले आहेत त्यामुळे शाश्वत शेतीची जनजागृती झालेली आहे. ही जनजागृती झाल्यामुळे शाश्वत शेतीची आजच्या काळातील उत्पादकता देखील वाढलेली आहे. कारण शाश्वत शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांचे प्रमाण वाढलेले आहे. या संशोधन पेपरमध्ये शाश्वत शेतीचे स्वरूप कसे बदलले आहे याचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

Copyright © 2023 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

उद्दिष्टे :

भारत हा कृषी प्रधान देश असून देशातील जवळपास ५८ टक्के लोक आजही उपजीविकेसाठी शेती व्यवसाय करतात. आज जगात विज्ञानाने अनेक शोध लावले आहेत. परंतु आजतागायत असा कोणताही शोध विज्ञानाने आजून लावलेला नाही की, शेती व्यतिरिक्त अन्नधान्याचे उत्पादन घेणे आणि अन्नधान्य हि मानवाची मुजभूत गरज आहे. त्यामुळे मानवाला जीवन जगण्यासाठी शेती हि अत्यंत गरजेची आहे. आजच्या या जगात

शेतीमध्ये अनेक रसायनांचा वापर करून उत्पादने घेतली जातात आणि त्याचा मानवी जीवनावर विपरीत झालेला दिसूनही येत आहे आणि त्यावर जर मानवाला मात करायची असेल तर शाश्वत शेती करणे मानवी हिताचे ठरेल. शाश्वत शेतीमुळे पर्यावरणाचा हास कमी होतो. आजच्या आधुनिक युगामध्ये कृषीक्षेत्राला पर्याय नाही तसेच कोरोना कालावधी मध्ये संपूर्ण जग बंद असताना मानवाकडे शेती हा एकमेव पर्याय उपलब्ध होता. कोरोना कालावधी मध्ये

संपूर्ण भारताला जिवनदान देण्याचे काम कृषीशेजने केले आहे. तरीही भारतामध्ये याक्षेत्राकडे दुर्लक्ष झालेले दिसून येते. संपूर्ण जगात भारत हा कृषीप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. आज याच कृषीप्रधान देशात शेतीकडे उद्योग म्हणून न पाहता फक्त प्राथमिक क्षेत्र प्राथमिक उपदाने निर्माण करणारा घटक म्हणून पाहिले जाते. परिणामी सदयस्थितीमध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये शेती क्षेत्राचा हिस्सा घटत आहे आणि सेवाक्षेत्राचा हिस्सा वाढत आहे. सेवा क्षेत्राचा हिस्सा वाढणे विकासास पोषक आहे. ही बाब उल्लेखनीय आहे, पण ज्या वेगाने जी.डी.पी. मध्ये सेवा क्षेत्राचा हिस्सा वाढत आहे. त्याप्रमाणे रोजगारामधील वाढ दिसून येत नाही. याउलट शेती क्षेत्राचा हिस्सा कमी होत असून ५० टक्के लोकसंख्या या क्षेत्रावर अवलंबून आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये शेतीकडे फक्त जगण्याचे साधन म्हणून पाहिले आहे. म्हणून भारताच्या सर्व पंचवार्षिक योजनांमध्ये शेतीवर कमी भर दिला आहे. भारतात परकीय गुंतवणूक (FDI) शेती क्षेत्रात झालेली दिसून येत नाही. आज भारतात सेवा क्षेत्रासाठी मोठ्या प्रमाणात भूसंपादन होत आहे. याउलट शेती क्षेत्राचे आकारमान घटत घटत लोकसंख्या वाढत आहे, अन्नधान्याची आयात वाढत आहे. आज भारतात मालथसचा लोकसंख्या सिध्दांत अनुभवास येतो.

शाश्वत शेतीची संकल्पना: अर्थ:शाश्वत शेती म्हणजे जमीन, पिके, वने, पशुधन, वन्यजीव, मासे, पर्यावरण इत्यादी पुनःति करण्याजोगे स्रोतांच्या प्रतवारीचा घसारा न होऊ देता संतुलीत व्यवस्थापन करून वर्तमान व भावी पिढीसाठी अन्न, वस्त्र व निवारा यांचा पुरवठा करणे होय, शाश्वत शेतीला सेंद्रिय शेती, नैसर्गिक शेती, पर्यावरणीय शेती अरोही म्हणतात, शाश्वत शेतीत

पर्यावरण संतुलनाला जास्त महत्त्व दिले जाते. म्हणून तिला पर्यावरणीय शेती म्हणतात. शाश्वत शेतीसाठी अन्नद्रव्ये व्यवस्थापनासाठी सेंद्रिय पदार्थ मुख्य स्रोत म्हणून वापरतात. शाश्वत शेतीचा मूलमंत्र देत जगविख्यात कृषीतज्ञ व प्रगतशील शेतकरी वसंतराव नाईक यांनी शेती व शेतकरी हितासाठी संदेश दिला. शाश्वत शेतीला सेंद्रिय शेती असेही म्हटले जाते. भविष्यातील पुढच्या पिढीला आवश्यक असणाऱ्या मूलभूत स्रोतांना कोणत्याही प्रकारची हानी होवू न देता वर्तमान पिढीच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी अवलंबिण्यात आलेली शेतीची पद्धत होय. सेंद्रिय शेती ही एक अशी पद्धत आहे कि ज्यात, साधारणपणे रासायनिक उत्पादनांचा वापर टाळणे, जमिनीची सुपिकता आणि वनस्पतीवरील कीटकांचा उपचार करणे टाळले जाते. जमिनीची जैव विविधता तसेच सेंद्रिय खतांच्या योगदानासाठी पिकाचे चक्र फिरविणे अत्यंत आवश्यक आहे. सेंद्रिय शेती म्हणजे अशी शेती उत्पादन पद्धती होय की, ज्यामध्ये जमिनीचा दर्जा, पर्यावरणीय परीसंस्था व लोकांच्या गरजांचा विचार केला जातो" यावरून शाश्वत शेती व पर्यावरण यांचा असलेला परस्पर संबंध स्पष्ट होतो. शेतीतून लोकांच्या गरजा भागविताना निसर्गाचे संतुलन कसे कायम राखता येईल याचा विचार या शाश्वत शेती पद्धतीत केला जातो.

शाश्वत शेतीची उद्दिष्टे:

- १) **जैवविविधता संवर्धन:** शाश्वत शेती पद्धतीचा उद्देश वन्यजीवांसाठी अधिवास संरक्षित करून, नैसर्गिक कीटक नियंत्रण पद्धती वापरून आणि पिके फिरवून जैवविविधतेला चालना देणे हे आहे.
- २) **मातीचे आरोग्य सुधारणे:** शाश्वत शेती पद्धतीचा उद्देश मातीची धूप कमी करणे, सेंद्रिय पदार्थ वाढवणे आणि

कंपोस्टसारख्या नैसर्गिक खतांचा वापर करून मातीचे आरोग्य सुधारणे आहे.

- ३) **जलसंधारण:** शाश्वत शेती पद्धतीचा उद्देश ठिबक सिंचन, पावसाचे पाणी साठवणे आणि दुष्काळ प्रतिरोधक पिकांची लागवड करून पाण्याचे संवर्धन करणे आहे.
- ४) **नूतनीकरणीय संसाधनांचा वापर:-** शाश्वत शेती पद्धतीचा उद्देश वीजआणि उर्जा सिंचन प्रणाली निर्माण करण्यासाठी सौर आणि पवन उर्जायासारख्या अक्षय संसाधनांचा वापर करणे आहे.
- ५) **रासायनिक घट:** शाश्वत शेती पद्धतीचा उद्देश कृत्रिम कीटकनाशके आणि खतांचा वापर कमी करणे आहे, ज्यामुळे पर्यावरण आणि मानवी आरोग्यास हानी पोहोचू शकते.

शाश्वत शेतीची तत्वे: शाश्वत शेतीमध्ये शेतीसाठी सर्वांगीण दृष्टीकोन समाविष्ट असतो ज्यामध्ये शेती पद्धती, प्रणाली आणि मूल्ये यांच्या विविध पैलूंचा समावेश होतो. शाश्वत शेतीच्या काही प्रमुख बाबी येथे आहेत:

- १) **पर्यावरण संवर्धन:** शाश्वत शेतीमध्ये माती, पाणी आणि जैवविविधतेसह पर्यावरणाचे संरक्षण करण्याचे उद्दिष्ट असलेल्या पद्धतीचा समावेश होतो. यामध्ये कीटक नियंत्रण आणि खतनिर्मिती, पीक फिरवणे आणि संवर्धन मशागतीसाठी नैसर्गिक पद्धती वापरणे समाविष्ट आहे.
- २) **संसाधन संवर्धन:** शाश्वत शेतीमध्ये पाणी, ऊर्जा आणि माती यासह नैसर्गिक संसाधनांचे संरक्षण करण्यासाठी उद्दिष्ट असलेल्या पद्धतीचा समावेश होतो. यामध्ये नूतनीकरण न करता येणाऱ्या संसाधनांवर अवलंबित्व कमी करण्यासाठी ठिबक सिंचन, पवन

टर्बाइन आणि सौर पॅनेल यांसारख्या तंत्रज्ञानाचा वापर करणे समाविष्ट आहे.

- ३) **सामाजिक जबाबदारी:** शाश्वत शेतीमध्ये अशा पद्धतीचा समावेश होतो ज्याचा उद्देश सामाजिक जबाबदारीला चालना देण्याच्या उद्देशाने असतो, ज्यामध्ये न्याय्य श्रम पद्धती, समुदायाचा सहभाग आणि सांस्कृतिक संरक्षण यांचा समावेश होतो. यामध्ये स्थानिक अन्न प्रणालीला चालना देणे, लहान शेतकऱ्यांना आधार देणे आणि अन्नाचा अपव्यय कमी करणे समाविष्ट आहे.
- ४) **आर्थिक व्यवहार्यता:** शाश्वत शेती अशा पद्धतीचा समावेश होतो ज्या आर्थिक व्यवहार्यता निश्चित आहे. अशा पद्धतीचा समावेश होतो ज्याचे उद्दिष्ट आर्थिक व्यवहार्यता सुनिश्चित करणे, पिकांमध्ये विविधता आणणे, निविष्टा खर्च कमी करणे आणि उत्पन्न सुधारणे यासह आहे. यामध्ये मूल्यवर्धित पद्धतीचा अवलंब करणे जसे की सेंद्रिय शेती, पीक विविधीकरण आणि थेट विक्री आणि सहकारी संस्थांद्वारे विपणन यांचा समावेश आहे.
- ५) **लवचिकता:** शाश्वत शेतीमध्ये बदलत्या हवामान परिस्थितीशी जुळवून घेणे, जोखीम व्यवस्थापित करणे आणि असुरक्षा कमी करणे यासह लवचिकता निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट असलेल्या पद्धतीचा समावेश होतो. यामध्ये संवर्धन मशागत, पीक रोटेशन आणि दुष्काळ प्रतिरोधक पिके वापरणे समाविष्ट आहे..

शाश्वत शेतीच्या पद्धती : भारतातील शाश्वत शेती पद्धती अधिक महत्त्वाच्या होत चालल्या आहेत कारण शेतकऱ्यांना हवामान बदल, पाण्याची कमतरता आणि मातीचा न्हास या

आव्हानांचा सामना करावा लागतो. भारतात वापरल्या जाणाऱ्या काही शाश्वत शेती पद्धती येथे आहेत:

- १) **सॅद्रिय शेती:** सॅद्रिय शेती ही एक शाश्वत शेती आहे जी कृत्रिम रसायनांऐवजी कीटक आणि तण नियंत्रणाच्या नैसर्गिक पद्धती वापरते. सॅद्रिय शेतकरी मातीचे आरोग्य आणि सुपीकता सुधारण्यासाठी कंपोस्ट आणि इतर सॅद्रिय सामग्री देखील वापरतात.
- २) **कृषी वनीकरण:** कृषी वनीकरण आहे शेती पद्धती आहे जी एकाच जमिनीत झाडे आणि पिके एकत्र करते.
- ३) **अॅग्रो फॉरेस्ट्री:** अॅग्रो फॉरेस्ट्री ही एक शेती पद्धती आहे जी एकाच जमिनीवर झाडे आणि पिके एकत्र करते. या पद्धतीमुळे मातीची धूप कमी होण्यास, जमिनीची सुपीकता सुधारण्यास आणि जैवविविधता वाढविण्यात मदत होऊ शकते.
- ४) **पीक रोटेशन:** पीक रोटेशन ही एक शाश्वत शेती पद्धती आहे ज्यामध्ये एकाच जमिनीच्या तुकड्यावर विशिष्ट क्रमाने वेगवेगळी पिके घेतली जातात. हे मातीचे आरोग्य सुधारण्यास आणि कीड आणि रोगांच्या प्रादुर्भावाचा धोका कमी करण्यास मदत करते.
- ५) **जलसंधारण:** भारतातील शाश्वत शेतीसाठी जलसंधारण हा एक महत्त्वाचा पैलू आहे, जिथे पाण्याची टंचाई ही एक मोठी समस्या आहे. शाश्वत शेती पद्धती जसे की ठिबक सिंचन, पावसाचे पाणी साठवणे आणि दुष्काळ प्रतिरोधक पिकांचा वापर शेतकऱ्यांना पाण्याचे संरक्षण करण्यास मदत करू शकतात.
- ६) **झिरो बजेट नैसर्गिक शेती (ZBNF):**
ZBNF ही एक शाश्वत शेती पद्धत आहे जी शेतकरी

आणि कार्यकर्ते सुभाष पालेकर यांनी भारतात विकसित केली आहे. ZBNF कीटक नियंत्रण, पीक रोटेशन आणि पाणी व्यवस्थापनाच्या नैसर्गिक पद्धतींवर भर देते. हे स्थानिक पातळीवर उपलब्ध संसाधनांचा वापर आणि सॅद्रिय खते तयार करण्यासाठी टाकाऊ पदार्थांच्या पुनर्वापराला प्रोत्साहन देते. हे स्थानिक पातळीवर उपलब्ध संसाधनांचा वापर आणि सॅद्रिय खते तयार करण्यासाठी टाकाऊ पदार्थांच्या पुनर्वापराला प्रोत्साहन देते. देशातील शेतीच्या दीर्घकालीन व्यवहार्यतेसाठी भारतातील शाश्वत शेती पद्धती आवश्यक आहेत. सॅद्रिय शेती, कृषी वनीकरण, पीकरोटेशन आणि जलसंधारण या शाश्वत शेती पद्धतींचा अवलंब करून, शेतकरी मातीचे आरोग्य सुधारू शकतात, पाणी वाचवू शकतात.

भारतातील शाश्वत शेतीचे पुरातन स्वरूप:

१. स्थानिक परिस्थितीशी सुसंगत अशा बियाणांचा वापर करणे.
२. मातीचे स्वास्थ्य टिकवून ठेवणे.
३. शेतीतील जैवविविधता असे तीन प्रमुख आधार होते.

पर्यावरणीय दृष्टीकोनातून शाश्वत शेतीचे फायदे:

१. **आरोग्यदायी जीवनाची गुरुकिल्ली:** शाश्वत शेती ही आजच्या काळाची गरज तर आहेच पण हीच खरी आरोग्यदायी जीवनाची गुरुकिल्ली देखील आहे. मृदाशास्त्र हे मातीचे शास्त्र आहे त्या मृदा शास्त्रात मातीला सजीव मानले गेलेले आहे. कारण मातीत अनेक प्रकारचे सुक्ष्मजीव आढळून येत असतात आणि तेच जीव कचरा, पालापाचोळा, विष्टा, मेलेली जनावरे या सर्व घटकांचे मातीत रूपांतर करत असतात. या सर्व घटकांतील पोषक

द्रव्य हे पिकांसाठी वापरता येतील अशा रुपात आणण्याचे बहुमुल्य असे कार्य हे सूक्ष्म जीव करतात. या सर्व घटकांचे खतात रुपांतरीत करताना त्याच बरोबर त्यातील पोषक द्रव्य वाढवण्याचे काम ही हे सूक्ष्म जीव करतात.

२. **मातीतील सजीवांचे संरक्षण :** गांडूळ हा शेतकर्याचा मित्र असे म्हणतात. कारण तो मित्र जमीन भुसभुशीत करण्याचे बहुमोल असे कार्य करतो. पण याच मित्राचा आपण रासायनिक खते, किटकनाशके वापरून नाश करत आहोत, यासारखी अशी अनेक किटके आहेत की, ज्यांचा फायदा शेतकऱ्याला होतोच. याच मातीतील सजीवांचा नाश झाला तर आपल्या जमिनीची प्रतवारी कशी सुधारेल मग याच आपल्या जमिनीची प्रतवारी सुधारण्यासाठी या सजीवांचे संरक्षण करणे गरजेचे आहे.
३. **मधमाश्या, कीटके आणि पक्षांचे स्थान:** शाश्वत शेतीत मधमाश्या, किटके यांचा परागीभावन नियंत्रणासाठी उपयोग होतो. पक्षी हे झाडाला लागलेली बळई, कीड खातात व त्यामुळे पिकावरील अळई किंवा किडीवर नियंत्रण होते. त्यामुळेच पक्षांना सेंद्रिय शेतीत फार मोलाचे स्थान आहे. म्हणूनच शाश्वत शेती करताना पक्षांच्या निवाऱ्याची सोय करणे अत्यावश्यक आहे.
४. **निसर्ग निर्मित सेंद्रिय घटक:** शाश्वत शेतीत निसर्ग निर्मित सेंद्रिय घटकांचा म्हणजेच शेण, राख, जमिनीवरील पालापाचोळा, पिकांचे, प्राण्यांचे, पक्षांचे अवशेष इत्यादींचा वापर खतम्हणून कारता येतो. पिकांचे कीड व रोगांपासून संरक्षण करण्यासाठी गोमुत्र, कडुलिंब तसेच पालापाचोळा यांचा वापर करता येतो. सेंद्रिय शेतीचे प्रमाणीकरण केल्यामुळे या शेतीतील उत्पन्नाला अधिक

दरही मिळतो. शाश्वत शेतीसाठी पिक उत्पादन खर्च कमी असतो. शब्द पर्यावरण आणि कोणतेही हानिकारक अवशेष नसलेले अन्नधान्य व उत्पादन शाश्वत शेती/जैविक शेतीद्वारे दिले जाते. निव्वळ सामाजिक नफा शाश्वत शेती पद्धती मध्ये वाढतो.प्रतिकूल हवामान व बाजारभाव यामुळे होणारे नुकसान शाश्वत शेतीद्वारे आपल्याला टाळता येते. पर्यावरणाचे संतुलन राखणे हा शाश्वत शेतीचा महत्वाचा फायदा आहे.

शाश्वत शेतीची सद्यःस्थिती : शाश्वत शेती ही काळाची गरज बनली आहे. कारण रासायनिक खाते, कीटकनाशके, संप्रेरके इत्यादींच्या अतिवापरामुळे जमिनीच्या प्रतवारीसह अनेक समस्यांना शेतीला समोरे जावे लागत आहे. उदा. जमिनीची धूप, परीसंस्थांचा नाश, मानवी आहारास हानिकारक इत्यादी. या सर्व समस्यांवर उपाय जर असेल तर तो म्हणजे शाश्वत शेती होय. कारण शाश्वत शेती ही नैसर्गिक घटकांचा वापर करण्यावर भर देते.

शाश्वत शेती विषयक जनजागृती : आज संपूर्ण जग हे प्रदुषणाच्या विळख्यात सापडले आहे. कंपन्यांमुळे होणारे औद्योगिक प्रदूषण, जलप्रदूषण इत्यादींमुळे पर्यावरणाची खूप मोठ्या प्रमाणात हानी होत आहे. त्यामुळे मानवी अ आहे. कॅन्सर, कोव्हीड-१९ या सारख्या आजारांचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणावर वाढत आहे. अधिका हव्यासापोटी देखील मानवाने सर्व आजार हे स्वतःवर ओढवून घेतले आहेत. पूर्वी आपण पालेभाज्या नसायचो परंतु आज विहनेगर किंवा गरम पाण्यातून श्रुतल्याशिवाय खात नाही. कारण त्यावरील घातन गेल्यावर त्यामुळे आपल्या आरोग्यास धोका निर्माण होतो. हाच मानवी जीवनावरील विपरीत परिणाम टाळण्यासाठी आज नैसर्गिक

शेती, शाश्वत शेती पद्धतीने शेती करण्यावर भर देण्यात येत आहे.

त्यामुळे आजच्या सद्यस्थितीबाबत विचार करता, अलीकडच्या काळात शाश्वत शेती विषयी जनजागृती निर्माण झाली आहे. व त्यामुळे शाश्वत शेतीचे प्रमाण हे वाढलेले दिसून येत आहे. तसे बघितले तर आपल्या भारतात पूर्वी पासूनच नैसर्गिक शेती हि अस्तीत्वात होतीच. त्यामुळे भारतीयांना राख, पालापाचोळा, गोमुत्र निंबोळी यांचा वापर खते व कीटकनाशकांच्या रुपात माहिती आहे. याच पर्वापर ज्ञानाला आज अधिक मान्यता मिळाली आहे. कारण नैसर्गिक शेती हि काळाची गरज बनली आहे.

१. पुनरावृत्ती आणि नवीन प्रयोग: गेल्या काही वर्षात सर्वच लहान मोठ्या शेतकऱ्यांमध्ये शाश्वत शेतीचे नवेतंत्र लोकप्रिय होत असून बरेचशे शेत यातील प्रचलित तंत्राचा वापर करत आहेत या शाश्वत शेती पद्धतीचे आणखी एक महत्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे शेतकऱ्यांना नवनवे प्रयोग व स्वतःचे संशोधन देखील करता येते. त्यामुळेच शाश्वत शेती संशोधनामध्ये चांगली कामगिरी केल्याचे दिसते. उदा. बोधामृत या पिक वर्धनाची निर्मिती, निंबोळीपासून सेंद्रिय कीटक नाशकांची निर्मिती, कंपोस्ट खत व गांडुळ खत निर्मितीच्या नव्या पद्धती इत्यादी मध्ये या शेतकऱ्यांनी महत्वाची भूमिका बजावली आहे. काही कृषी कृषी विद्यापिठे या बाबतीत संशोधन करत आहेत. तर अनेक खाजगी कंपन्यांनी अनेक सेंद्रिय पिक संवर्धक कीटकनाशके, खते इत्यादी शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून दिली आहेत. एकंदरीत सेंद्रिय शेती पद्धतीचा चांगला प्रसार ओत आहे.

२. सेंद्रिय कृषी मालाची बाजारपेठ : संशोधन व नव्या प्रयोगान प्रमाणेच सेंद्रिय कृषी मालाची बाजारपेठ गेल्या काही वर्षात झपाट्याने लोकप्रिय होत आहेत. विशेषतः प्रगत राष्ट्रांमध्ये रसायन विरहीत कृषी मालाला जास्त पसंतीही मिळताना दिसत आहे. प्रगत राष्ट्रांबरोबरच इतर विकसित, अल्पविकसित व विकसनशील राष्ट्रांमध्ये देखील शाश्वत शेतीला मोठ्या प्रमाणात पसंती मिळत आहे. त्यामुळे दिवसेंदिवस शाश्वत शेतीचे करणाऱ्या शेतकऱ्यांची संख्या वाढत आहे. जगातील विविध राष्ट्रांमध्ये शाश्वत शेतीतील कृषी मालासाठी स्वतंत्र अशी बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे. अलीकडच्या काळात शाश्वत शेतीच्या फायद्यांची जनजागृती मोठ्या प्रमाणात झालेली असल्यामुळे भारतासारख्या देशातील आर्थिक उच्च वर्गामध्ये सेंद्रिय कृषी मालाचा वापर करण्याच्या प्रवृत्तीत मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे.

३. सेंद्रिय शेतीशी संबंधित संघटना : सेंद्रिय शेती चळवळीचा आंतरराष्ट्रीय महासंघ हि संघटना जगभरातील सेंद्रिय शेतीचे प्रतिनिधित्व करते. या संघटनेअंतर्गत सेंद्रिय कृषी मालाच्या बाबतच्या मानांकनाचे व प्रमाणीकरणाचे निश्चितीकरण केले गेले आहे. तसेच आंतरराष्ट्रीय महासंघ संघटना सेंद्रिय शेतीशी संबंधित प्रशिक्षण, कार्यशाळा यांचे आयोजन देखील केले जाते. तसेच ह्या प्रशिक्षणाशी संबंधित साहित्याचे वाटप देखील विनामुल्य म्हणजेच मोफत करित आहे.

४. शाश्वत शेतीची वास्वतील उत्पादकता : आज जगाची लोकसंख्या ही सतत वाढत चाललेली आहे. ही

लोकसंख्या वाढत असल्यामुळे या वाढत्या लोकसंख्येच्या जीवन जगण्यासाठी च्या तेवढ्या अन्नाचा पुरवठा पण करता येणे गरजेचे आहे आणि हा पुरवठा करता येईल का? हा महत्त्वाचा गहन प्रश्न निर्माण झालेला आहे. म्हणूनच आता रासायनिक शेतीच्या तुलनेत शाश्वत सेंद्रिया जैविक शेती प्रत्यक्षात जास्त उत्पादन मिळू शकेल का अशी शंका ही नेहमीच उपस्थित केली जाते. या संदर्भात जागतिक स्तरावर अनेक संशोधनपर लेख प्रसिद्ध करण्यात आलेले आहे. या शाखेचा एक अहवाल २००६ ला प्रसिद्ध झालेल्या या अहवालात जगातील ५७ देशात राबविलेल्या २८६ प्रकल्पांचा आढावा घेण्यात आलेला आहे. या प्रकल्पांमध्ये रासायनिक शेती कडून शाश्वत जैविक शेतीकडे वळलेल्या १.२ कोटी अल्पभूधारक शेतकऱ्यांचा समावेश यामध्ये करण्यात आलेला होता व त्यांची ३.७ कोटी हेक्टर एवढी जमीन लागवडीखाली होती. संपूर्ण जगातील इतक्या मोठ्या स्तरावरील व आताच्या रासायनिक शेतीच्या तुलनेत झालेला हा पहिलाच प्रकल्प अभ्यास आहे असे एका संशोधनात निदर्शनास आले आहे.

सारांश : शाश्वत शेती पद्धतीमध्ये भारतातील शेतीमध्ये क्रांती घडवून आणण्याची क्षमता आहे. जैवविविधता, नूतनीकरणीय संसाधने, जलसंवर्धन आणि आर्थिक स्थिरता यांना प्राधान्य देऊन, शेतकरी अधिक लवचिक आणि भरभराट करणारी परिसंस्था निर्माण करू शकतात. शेतकरी शाश्वत पद्धतींचा अवलंब करून त्यांचे जीवनमान सुधारू शकतात अशा अनेक मार्गांपैकी शून्य बजेट नैसर्गिक शेती पद्धत हे फक्त एक उदाहरण आहे. वाढीव समर्थन आणि गुंतवणुकीसह, शाश्वत शेती ही

भारताच्या अधिक शाश्वत आणि न्याय्य भविष्याकडे वाटचाल करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावू शकते. आपल्या देशाची वाढती लोकसंख्या व या बाडणाऱ्या लोकसंख्येच्या आरोग्याच्या दृष्टीने तसेच जैव विविधता जोपासण्यासाठी शाश्वत शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांचे प्रणाम वाढणे ही काळाची गरज निर्माण झालेली दिसून येते.

संदर्भग्रंथ:

- १) <https://mr.wikipedia.org/s/4lvr>
- २) <https://www.uttar.co/question/61c13f2b190e-d44aaf813654>
- ३) <https://mr.vikaspedia.in/agriculture/best-practices/sustainable-agriculture>
- ४) गौतम भोंग, निलेश दांगट, कृषी अर्थशास्त्र.
- ५) www.mahaseti.com
- ६) शेती करू फायद्याची-लेखक- अमित गद्रे, सकल मीडिया प्रायव्हेट लिमिटेड.
- ७) शाश्वत शेती- डॉ. प्रेमा जगन्नाथ बोरकर.
- ८) शाश्वत शेती-माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय.
- ९) राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान.
- १०) एकात्मिक शाश्वत सेंद्रिय शेती -दिलीपराव देशमुख.

Cite this Article:

Dr. Karape V. S. & Mrs. Khandale G. A. (2023). **शाश्वत शेती**, In Electronic International Interdisciplinary Research Journal: Vol. XII (Number VI, pp. 299–305). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10464590>